

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ПРИКМЕТНИКА ΧΡΗΣΤΟΣ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ

Розглянуто семантичну структуру та сполучуваність давньогрецького прикметника $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$. В ході дослідження виявлено шість значень аналізованої лексеми, серед яких виокремлюються загальноживані та індивідуально-авторські значення, які об'єднує спільна ознака „позитивна оцінка”.

Ключові слова: *прикметник, сема, лексико-семантичний варіант, семантична структура.*

Особливий інтерес до семантики в сучасному мовознавстві – закономірний процес, пов'язаний з розвитком науки в цілому. У лінгвістичних дослідженнях чимраз частіше спостерігається прагнення якомога глибше проникнути в сутність явища, перейти від вивчення структури до змістової сторони мови, від дослідження значення слова взагалі до вивчення полісемії та різних типів значення. Проте слід взяти до уваги, що у мові форма і зміст є двома гармонійно пов'язаними між собою аспектами єдиного цілого. Тому „глибина проникнення у природу і сутність мови багато в чому залежать від того, наскільки послідовно враховувати їх єдність” [1, с. 101]. Однак слід пам'ятати, що одне і те ж явище стосовно іншого може вступати у відношення зміст-форма і навпаки. Тобто, мовні значення йдуть від дійсності і мислення до мови, яка виступає формою щодо змісту. Одночасно мовні значення виступають змістом стосовно різних смислів, що утворюють форму прояву даного значення. Звідси впливає найважливіший принцип лінгвістичного пізнання: після виявлення й описання формальної структури мовного явища слід виявити, яким чином і за допомогою яких засобів вона виражає його зміст. Що стосується ознаки, то вона виділяється в нашому мисленні як образ характерних рис чи якісних характеристик об'єктів. В системі мови з'являється „найменування ознаки (номінація), а отже, і значення” [8, с. 17]. За цією схемою відбувається утворення власне семантики прикметника, яка не є „абстрактною, мертвою, позбавленою якісної визначеності” [9, с. 41].

Семантика прикметників давньогрецької мови не раз ставала предметом дослідження учених-лінгвістів. Розглядалися прикметники лексико-семантичного поля розміру [7], кольору [2], емоційного стану [3]. У полі зору нашого дослідження знаходяться прикметники зі значенням позитивної оцінки. Свого часу ми вже розглядали семантичну структуру лексем $\epsilon\gamma\alpha\rho\acute{o}\varsigma$ і $\kappa\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$, лексико-семантичну групу зі значенням „хоробий” [4, 5, 6]. Дане дослідження присвячене

вивченню семантичної структури та сполучуваності прикметника $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$. Ця лексема досліджувалася Т.Ф. Теперик [10] як одна з мовних одиниць, що відображають поняття благородства у трагедіях Софокла, однак вона ще не була об'єктом комплексного семантичного аналізу в пізньому грецькому романі.

Беручи до уваги недостатнє вивчення семантики прикметника $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ у давньогрецькій мові, за мету дослідження маємо виявлення семантичного статусу та синтагматики даного прикметника в давньогрецькому романі. Об'єктом дослідження є випадки вживання лексеми $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ у романах „Ефіопіка” Геліодора та „Левкіппа і Клітофонт” Ахілла Татія, а предметом – його семантична структура та специфіка сполучуваності в аналізованих текстах.

Прикметник $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ походить від давньогрецького прислівника $\chi\rho\eta$ (треба, слід) [13, с. 1965] і, відповідно, першим у лексикографічних джерелах наводиться значення „корисний” [11, с.658; 12, с.7905] як таке, що „відповідає своєму походженню” [12, с. 7905]. Проте воно не зустрічається в аналізованих романах жодного разу з 17-ти випадків вживання. Другим значенням, яке фіксують словники давньогрецької мови, є „той, що поводить згідно з нормами моралі, шляхетний, гідний”. Розвинулося воно, очевидно, завдяки раціональній оцінці „добрий”, яка міститься у семі „корисний”. Значення „шляхетний, гідний” реалізується у синтагмах з іменниками тематичної групи „люди”. $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\nu$ називає Каласирід купця Навсікла (Hel., II, 23), бо той свого часу надав притулок мудрецеві, чим і викликав таке ставлення героя. Єгиптянин Менелай для Клітофонта є $\nu\epsilon\alpha\nu\acute{\iota}\sigma\kappa\omicron\varsigma\dots \pi\acute{\alpha}\nu\nu \chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ – *чудовим юнаком* (Tat., V, 15), оскільки з моменту знайомства під час перебування героїв у Єгипті завжди допомагав їм, чим міг. У даному випадку позитивна оцінка підсилюється інтенсифікатором $\pi\acute{\alpha}\nu\nu$ (дуже). Слуга Клітофонта Сатир вважає, що Менелай стане *шляхетним* – $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$, якщо допоможе визволити Левкіппу з полону розбійників, і каже: $\delta\upsilon\nu\eta\sigma\acute{o}\mu\epsilon\theta\alpha \gamma\uparrow\rho \kappa\hat{\alpha} \tau^3/4\nu \kappa\acute{o}\rho\eta\nu \sigma\acute{\iota}\sigma\alpha\iota \kappa\hat{\alpha} \tau\omicron\Upsilon\varsigma \lambda\eta\sigma\tau\uparrow\varsigma \lambda\alpha\theta\epsilon\leftarrow\nu$ – *адже ми тепер можемо врятувати дівчину, та так, що розбійники підозрювати не будуть* (Tat., III 21). У даних випадках вживання $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ містить у собі власне етичну оцінку, відображає реальну ознаку об'єкта, яка має соціально-моральну значущість для героїв творів.

$\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{O}\nu \dots\Upsilon\nu\delta\rho\alpha$ – *шляхетним чоловіком* –

називають александрійця Ферсандра управитель Сосфен (Tat., VI, 13) та оратор Сопатр, що захищає його інтереси в суді (Tat., VIII, 10). Така характеристика суб'єктивна і, як дізнаємося з контексту, не відповідає дійсності, адже обидва герої залежать від багатія, який керує містом, тому всілякими способами намагаються підкреслити його уявні чесноти перед іншими людьми: перший – перед Левкіпою, другий – перед людьми, що зібрались у храмі. Левкіппа, перебуваючи в полоні у того ж Ферсандра, з розпачем вигукує, *нехай той буде благородним та великодушним для тих, хто цього потребує* – αετω ... χρηστός τε καὶ μεγαλόψυχος τοῦ δεομένου ... (Tat., III, 21), проте, як ми довідуємося з контексту, не є таким щодо самої дівчини, оскільки хоче зробити її своєю наложницею. Служниця Кібела у своїх повчаннях Феагеніві зазначає, маючи на увазі свою господиню Арсаку, що *шляхетні жінки стають безсердечними та гнівливими, коли зазнають невдачі* – αὖ χρηστά ... γυναῖκες εἰεῖλκτοι γίνονται καὶ βαρυμήνιδες ἐποτυγχάνουσαι (Hel. VII, 20). Цариця Арсака для Кібели шляхетна з тієї ж причини, що й Ферсандр для Сосфена з Сопатром, вона живе з її ласки. В останніх чотирьох випадках хоч міститься загальна позитивна оцінка, проте вона не мотивується моральними якостями чи вчинками осіб, які характеризуються прикметником χρηστός.

Актуальна сема „добрий” лежить в основі кількох номінативно-похідних значень, серед яких виокремлюємо ЛСВ „чудовий, гідний”. Реалізується воно лише раз – з іменником Ἐ φύλαξ (охоронець). Так, Кнемон вважає, що *стане гідним охоронцем того, що йому довірили* – χρηστός μὲν παρακαταθήκης φύλαξ ἐποδειχθειν... (Hel., VI, 7), якщо йому вдасться передати неуккодженою Харіклію Феагеніві, тобто юнак сподівається бути гідним своєї місії.

У сполученні з іменником Ἐ δαίμων (божество) прикметник χρηστός реалізує номінативно-похідне значення „милостивий, прихильний”. Харіклія не хоче здаватися на милість ворога, бо οὐ γὰρ εἴ, ναὶ χρηστὸν τὸ δαίμον προσπλαίειν εἰς ταχεῖαν τὴν συμφορὴν ἐπ' αὐτῆς συγχοῦσαι (Hel., V, 7) – *не з таким вже добрим божеством нам доводиться боротися, щоб очікувати швидкого визволення*, – каже вона Феагеніві. Дані значення знаходяться з першим у відношенні включення. Кожне з них можна трактувати як „добрий, бо зможе впоратися з завданням” (для другого значення), „добрий з моральної точки зору, бо допомагає у справах” (для третього значення).

Потенційна сема „гідний” стала основою для розвитку ще одного значення – „шанований”, яке актуалізується з абстрактним іменником τὸ

Ὀνομα (ім'я). Харіклія, помилково вважаючи, що Каласирід загинув, у розпачі, що більше ніколи не вимовлятиме τὸ γὰρ χρηστὸν Ὀνομα ... πατέρα – *шановане ім'я... батько* (Hel., VII, 14).

На основі семи „добрий” у синтагмах з абстрактними іменниками лексико-семантичної групи „інформація” аналізована лексема розвиває значення „обнадійливий”. Каласирід, побоюючись, щоби йому з названою дочкою нічого не заподіяли, поки вони перебувають на Закінфі, дає χρησταῖς TMπαγγελίας – *обнадійливі запевнення* (Hel., V, 20) фінікійському купцеві, який прагне одружитися з дівчиною, а цар Гідасп дає жителям завойованої ним Сієни χρησταῖς ταῖς Ὀλοσχεῖσιν – *обнадійливі обіцянки* (Hel., IX, 13), що не руйнуватиме міста, і цим заспокоює останніх.

Містячи початково позитивну оцінку, прикметник χρηστός у сполученні з іменником ¹ τύχη набуває значення „щасливий, благополучний”. Феаген вважає, що після того, як вони з коханою втечуть з перського полону до ефіопів, на них чекає *краща доля* – χρηστότερας ... τύχης (Hel., VIII, 17).

Вступаючи у синтагматичний зв'язок з іменником ¹ TMλίς, аналізоване слово підсилює значення даної лексеми, оскільки вона містить сему „добро”, що за своєю семантикою узгоджується з прикметником χρηστός. *Добрими надіями* – χρηστῆς ... ταῖς TMλίδας (Hel., IV, 18) підбадьорює Каласирід Феагена й Харіклію, обіцяючи допомогти закоханим влаштувати майбутнє, а згодом вже сама Харіклія втішає коханого χρηστοτέρας TMλίσι (Hel., IX, 2). Кнемон вважає, що доля подарувала йому *гарну надію* – χρηστῆς TMλίδα (Hel., VI, 7) подарувавши нагоду зустрітися з людьми, які потім стали його друзями, і сподівається, що розлучаться вони TMπᾶ χρησταῖς ... ταῖς μελλούσαις TMλίσι – *з гарними надіями на майбутнє* (Hel., VI, 7).

Проаналізувавши вживання прикметника χρηστός у романах „Ефіопіка” та „Левкіппа і Клітофонт”, ми виділили шість значень (лексико-семантичних варіантів) даного прикметника, хоча у деяких лексикографічних джерелах подається до 13-ти [12, с.7905-7906]:

- ЛСВ 1 – добрий з моральної точки зору, шляхетний;
- ЛСВ 2 – добрий, гідний;
- ЛСВ 3 – милостивий, прихильний;
- ЛСВ 4 – шанований;
- ЛСВ 5 – обнадійливий;
- ЛСВ 6 – щасливий, благополучний.

Дослідження також показало, що той чи інший лексико-семантичний варіант розвивається у поєднанні прикметника χρηστός з іменниками певної тематичної групи. Сміслова структура при цьому виглядає так: *значення 1* „добрий з моральної точки зору, шляхетний” реалізується у

словосполученні з іменниками тематичної групи „люди за статевою ознакою” (Ϝ εὐνήρ, Ϝ νεανίσκος, ¹ γυνή) та „власні імена” (Ϝ Ναυσικλᾶς); *значення 2* – „добрий, гідний” – виступає означенням до іменника тематичної групи „люди за професією”; *значення 3* – до іменника тематичної групи „міфічні істоти” (Ϝ δαίμων). Наступні три значення виявляються у сполученні з абстрактними іменниками на позначення понять, інформації, стану (τῶ ὄνομα, ¹ παγγελία, ¹ Ὀλοσχεσις, ¹ τύχη, ¹ ἰλίς).

Із проведеного аналізу можна зробити висновки, що досліджуваний прикметник у грецьких романах виступає з дещо розширеним семантичним обсягом і всі значення його об’єднуються в його смисловій структурі спільним поняттям позитивної оцінки, яка може мати як морально-етичний характер, так і загальний. Семантика лексеми охоплює загальноновживані й індивідуальні авторські значення, які не фіксуються словниками давньогрецької мови. До останніх належить значення „шанований”, яке актуалізується у сполученні з іменником τῶ ὄνομα і виокремити яке без урахування макроконтексту було би неможливо. Це ще раз доводить, що форма в мові – це „не тільки і не стільки його її зовнішні прояви, скільки скриті для безпосереднього розуміння властивості мовних явищ, що проявляються у відповідних умовах і ситуаціях мовленнєвого спілкування” [1, с. 102] і що в контексті слово кожен раз може набувати нового смислу, „залишаючись одночасно і тотожним, і нетотожним самому собі” [8, с. 20]. Водночас в аналізованих романах жодного разу не зустрічається „корисний, потрібний”, яке всі лексикографічні джерела ставлять на перше місце [11, с. 658, 12, с. 7905]. Тому смисловим центром семантичної структури прикметника χρῆστος в досліджуваних текстах слід вважати ЛСВ „добрий із моральної точки зору, шляхетний”. Він найбільш уживаний, усі інші виділені нами ЛСВ, які безпосередньо зв’язані з ним, уточнюють та конкретизують його.

Слід також зазначити, що всі шість значень зустрічаються в тексті „Ефіопіки” Геліодора. В романі „Левкіппа і Клітофонт” Ахілла Татія χρῆστος вживається лише у значенні „добрий з моральної точки зору, шляхетний”. Це можна пояснити тим, що кожен із письменників володіє своєю манерою письма, яка відрізняється від інших і виявляє особистість автора. Застосування широкого чи вузького спектра значень певної лексеми свідчить про індивідуальність авторського стилю.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке / Николай Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2005. – 413 с.

2. Малинаускене М.К. Некоторые особенности системы цветообразования в языке Гомера / М.Малинаускене // Живое наследие античности. Вопросы классической филологии. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 24–40.
3. Малиновська О.І. Синонімія старогрецьких прикметників зі значенням „нещасний” у трагедіях Есхіла, Софокла та Еврипіда / Оксана Малиновська : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 „Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови”. – Львів, 2007. – 20 с.
4. Мокривська М.Т. Лексико-семантичні та функціональні особливості прикметників зі значенням „мужній, хоробрий” у давньогрецькому романі / Мар’яна Мокривська // Буковинський журнал. – 2009. – № 3-4. – С. 328–333.
5. Мокривська М.Т. Семантична структура прикметника καλός у романі Геліодора „Ефіопіка” / Мар’яна Мокривська // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ, 2002. – № 6. – Книга 2. – С. 41–45.
6. Мокривська М.Т. Семантичний статус прикметника εἰσαῖος у романі Геліодора „Ефіопіка” / Мар’яна Мокривська // Іноземна філологія. – Львів, 2005. – Вип. 115. – С. 212–217.
7. Петришин М.Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомеровського епосу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 „Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови” / Марта Петришин. – Львів, 2005. – 20 с.
8. Полковський В.П. Семантичний статус прикметника / М.Полковський // Іноземна філологія. – Львів, 1988. – Вип. 92. – С. 14–21.
9. Сазонов А.П. Категория качества и семантическая основа имени прилагательного / А. Сазонов // Проблемы лексической и категориальной семантики. – Симферополь, 1980. – С. 40–46.
10. Теперик Т.Ф. Стилистические аспекты лексики, отражающей представления о благородстве в трагедиях Софокла / Т.Теперик // Актуальные проблемы классической филологии. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – Вып. I. – С. 41–52.
11. Liddel H.G. Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσας / H.Liddel, R.Scott // Μεταφράσθεν εκ της αγγλικής εις την ελληνικήν υπό Ξ.Π.Μόσχου. – Τόμος 4. – Αθήνα, 2001. – 1017 σ.
12. Δημητράκου Δ. Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας / Δ. Δημητράκου. – Τ. 8. – Αθήνα, 2000. – 8323 σ.
13. Μπαμπινιώτης Γ.Δ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002 – 2032 σ.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Achilles Tatius. Leucippe and Clitophon. – Stockholm, 1955 – 167 p.
2. Heliodori Aethiopicorum Libri decem. – Lipsiae, 1860 – 312 p.

The article deals with the semantic structure and combinative power of the Ancient Greek adjective χρῆστός. Six meanings of the analyzed lexeme have been detected, all having common marker „positive appreciation”. Among the detected meanings some are of general, and some – of the individual author's usage.

Key words: *adjective, seme, lexico-semantic variant, semantic structure.*

Рассмотрена семантическая структура и сочетаемость древнегреческого прилагательного χρῆστός. В процессе исследования выявлено шесть значений анализируемой лексики, среди которых выделяются общеупотребительные и индивидуально-авторские значения, которые объединяет общий признак „положительная оценка”.

Ключевые слова: *прилагательное, сема, лексико-семантический вариант, семантическая структура.*